

Ovako koncipirano i izvedeno delo: *BRANKO PETRANOVIĆ – Bibliografija i biobibliografija*", autora Dragomira Lončara i Ljubodraga Dimića nesumnjivo je najveći spomenik velikanu jugoslovenske i srpske historiografije, prof. dr Branku Petranoviću, nenadmašnom istoričaru one Jugoslavije sa kojom je, skoro,

zajedno nestao. Ova knjiga će biti nezao bilazan priručnik u izučavanju istorije jedne države, koja je na balkanskom raskršću, ipak, obeležila XX vek, obeležila epohu, koja će se eto "meriti i po Branku Petranoviću".

Dr Momčilo ISIĆ

Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Novi Sad 1996.

Knjiga Aleksandra Kasaša, koja predstavlja njegovu doktorsku tezu, nov je doprinos dosta oskudnoj literaturi na srpskohrvatskom jeziku o mađarskoj nacionalnoj manjini u Vojvodini. Hronološki, ona nastavlja dve knjige Šandora Mesaroša koje opisuju sudbinu vojvodanskih Mađara u Jugoslaviji između dva svetska rata.

Međunacionalni odnosi su uvek osejtjljiva tema, a posebno su to bili u Vojvodini za vreme Kraljevine Jugoslavije. Kasaš se poduhvatio nezahvalnog zadatka da osvetli ponašanje i sudbinu vojvodanskih Mađara u jednom od najburnijih razdoblja njihove istorije – tokom Drugog svetskog rata i neposredno posle njega. U tom periodu Mađari u Jugoslaviji su se našli u položaju sličnom vojvodanskim Nemcima: bili su podeljeni između više država, a samo u jednoj od njih su pripadali vladajućoj naciji. Ovo je dodatno komplikovalo njihove odnose sa drugim etničkim grupama, a po završetku rata je uticalo da i postupak sa njima od strane novih vlasti bude delimično različit.

U uvodnom delu knjige autor opisuje ukratko položaj Mađara u Kraljevini SHS/Jugoslaviji na osnovu radova Šandora Mesaroša, Vuka Vinavera i drugih, kao i na osnovu svojih istraživanja. Ovo je bilo neophodno da bi se razumelo ponašanje Mađara Vojvodine tokom Drugog svetskog rata: po raspadu Austro-Ugarske, od vodećeg naroda u državi oni su bili degradirani na status nacionalne manjine sa nedovoljnim pravima (što se ogle-

dalo u zapostavljenosti tokom agrarne reforme, nedovoljnom broju škola, ograničenoj kulturnoj delatnosti i skućenim mogućnostima za političko delovanje), koja je uz to (ne bez razloga uostalom) bila sumnjivena za iredentizam. Uspomene na nekadašnju moć i slavu, kao i nezadovoljavajući položaj unutar nove države doprineli su da vojvodanski Mađari nikad nisu stekli osećaj lojalnosti prema državi južnih Slovena.

Prva glava pod ominoznim naslovom *Okupacija ili oslobodenje?* opisuje okupaciju Bačke i Baranje od strane Hortijevih trupa u aprilu 1941. Kao izgovor za okupaciju poslužilo je proglašenje NDH 10. aprila, što je, tobože, oslobodilo Mađarsku obaveza prema Jugoslaviji iz ugovora o večnom prijateljstvu iz 1940. godine: mađarski propagandisti su tvrdili da je proglašenjem NDH Jugoslavija prestala da postoji, te da sledstveno tome ni Mađarska ne može imati više nikakvih obaveza prema nepostojećoj državi. Izgovor za okupaciju Bačke i Baranje je bila navodna zaštita mađarske manjine od terora, a u pozadini se nalazila davnašnja želja Mađarske da povрати teritorije koje je izgubila Trijanonskim ugovorom o miru.

Autor detaljno opisuje proces okupacije i zločine nad srpskim stanovništvom koji su pri tome počinjeni. Prikazana je izgradnja okupacionog aparata i položaj u koji su dovedene potčinjene nacionalnosti, a posebno Srbi. U njihovim redovima najviše su stradali kolonisti koji su u

Bačkoj naseljeni između dva svetska rata, kao i svi oni koji su se pre rata nacionalno eksponirali ("četnici", "anti-mađarski elementi"). Koliko je bilo moguće, autor prikazuje učešće lokalnih Mađara u svemu ovome, dolazeći do zaključka da su se u pljačkama i progonima Srba i Jevreja isticali često baš pripadnici mađarske sirotinje – što pobija stereotipe KPJ o tobožnjem strpljenju i progresivnosti nižih slojeva. Pri tome, vodeću ulogu u upravljanju zaposnutom teritorijom dobili su uglavnom pouzdani ljudi iz Mađarske a ne lokalni ljudi koji su takođe bili zapostavljeni i u agrarnoj reformi koju su sprovele nove vlasti: ona se odvijala delimično u korist starih veleposednika, a delom u korist 15000 doseljenih Sekelja. Dobar deo lokalne agrarne sirotinje je ostao nezadovoljan što ga je približilo Salašijevoj stranci strelastih krstova.

Drugo poglavlje opisuje po zlu čuvenu raciju u Sajkaškoj i Novom Sadu. Autor smatra da su uzroci tih tragičnih događaja u kojima je stradalo oko 4000 Srba i Jevreja, u želji da se srpsko stanovništvo uz granicu zaplaši, brojčano oslabi, ali i da se pred Hitlerom dobije opravdanje za izbegavanje slanja više mađarskih vojnika na Istočni front. Kasaš opisuje tok i posledice akcije u mađarskom političkom životu. Drugi deo ovog poglavlja se bavi aktivnošću Mađarskog kulturnog saveza koji je osnovan neposredno pred rat, sa ambicijom da za Madare bude što je za Nemce bio Kulturbund. U promenjenim uslovima, on je ipak opstao kao samostalna organizacija koja je uspela da okupi skoro sve Madare Bačke i Baranje, usmeravajući ih u pravcu mađarskog iredentizma i nacionalizma. U ovom delu govori se i o drugim mađarskim nacionalističkim organizacijama različitog profila.

Treća glava obrađuje položaj Mađara van Hortijeve države: u Banatu i NDH. U Banatu Mađari su morali da se pomire sa razočarenjem što i ova oblast nije pripojena Mađarskoj. Nisu imali skoro nikakav uticaj na izgradnju okupacionog aparata iako su učestvovali u pomoćnoj po-

liciji, pa su se tako većim delom spasli kompromitacije. Ovo se odrazilo na njihovu posleratnu sudbinu.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj je ostalo oko 100.000 Mađara, od toga u Sremu oko 23.000. Oni nisu imali dobar položaj zbog hrvatske netrpeljivosti i loših odnosa NDH sa Mađarskom. Ovaj deo knjige je najsažetiji, što je u izvesnoj meri čini Bačko-centričnom.

Četvrta glava opisuje događaje u Bačkoj 1943. godine koja je donela izvesno ublažavanje stava mađarskih vlasti prema Srbima. Koncesije su date u želji da se preko Srba uspostave veze sa Zapadom da bi se u što povoljnijoj situaciji dočekao nepovoljan ishod rata koji se nazirao. U te ustupke spada ponovno odobrenje rada Matice srpske, imenovanje episkopa Ćirića u Gornji dom mađarskog parlamenta kao i farsično suđenje krivcima za raciju.

U petom poglavlju se govori o skretanju mađarskih vlasti u desno posle okupacije Mađarske od strane Nemaca 18. marta 1944, razgorevanju narodnooslobodilačke borbe i oslobodenju Vojvodine. U vezi sa tim, govori se i o represalijama novih vlasti prema brojnim pripadnicima mađarske manjine. One su se ogledale u logorisanju i streljanjima nepoćudnih elemenata. Ovim je autor smelo zakoračio u jednu novu oblast, bez pretenzija da da definitivan broj žrtava partizanske odmazde. Po njegovim procenama stradalo je krajem 1944. i početkom 1945. oko 5 do 8.000 Mađara, što je višestruko manje od cifara koje iznose mađarski autori. Gde god je to bilo moguće, autor iznosi tačne spiskove poginulih.

U ovom delu knjige Kasaš opisuje i postepenu promenu stava novih vlasti prema Mađarima: od prokažene manjine, gotovo isto toliko krive kao i nemačka, oni polako postaju ravnopravna narodnost u Titovoj Jugoslaviji, uključujući se krajem rata u većem broju i u partizanske jedinice. (U ranijim razdobljima u NOB-u su učestvovali uglavnom srazmerno malobrojni mađarski komunisti).

Šesta glava prikazuje nastavak tog procesa posle završetka rata kada se Mađari ponovo uključuju u politički život, učlanjuju u KPJ i druge organizacije novog režima, stižući polako status punopravnih jugoslovenskih državljana.

Drugi deo ovog poglavlja dosta opširno opisuje sudenja ratnim zločincima iz redova Mađara.

Ova vrlo kvalitetna knjiga, s jedne strane, nastavlja istraživanje položaja Mađara u Vojvodini koje su počeli Mesa-

roš idrugi, a s druge strane otvara istraživanje mađarske manjine u ratnom i poratnom periodu. Kasaš se ne plaši da govori ni o tamnim stranama postupanja novih vlasti, zadržavajući, pri tome, uvek potrebnu dozu uzdržanosti. Reč je o vrednom delu koje baca svetlost na mnoge pojave i zbivanja i, istovremeno, daje podsticaj za dalja istraživanja ove važne i ponešto zapostavljene problematike.

Mr Zoran JANJETOVIĆ

Ljubica Štefan, *Srpska pravoslavna crkva i fašizam*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1996, str. 348.

U Zagrebu se tokom prošle godine pojavila knjiga pod gornjim naslovom koja bi se po svojoj vrednosti mogla oceniti kao pamflet ili paskvila. Autor Ljubica Štefan, ako se ne radi o pseudonimu, već je objavljivala slične napise, kao što su *Mozaike izdaje*, publikovan u Zagrebu marta 1991, pod imenom Tomislava Vukovića, tada novinara *Glasa koncila*. Potom sledi *Pregled srpskog antisemitizma*, objavljen u Zagrebu 1992. pod pseudonimom Edo Bojović i trilogija *Srbi i Albanci*, objavljena 1989. u Ljubljani, ali bez imena autora na koricama. Autorka je krila svoje ime "po savjetu našeg uglednog znanstvenika (koji želi ostati anonimn)", jer je u vreme kada su se pojavljivale ove publikacije živela u Beogradu.

Za nastanak knjige, Lj. Štefan se zahvalila sledećim licima na pomoći: dr Mirku Valentiću, direktoru Instituta za suvremenu povijest Hrvatske u Zagrebu, koji je pozitivno ocenio njen rad, zatim Sanji Vunarić iz Ministarstva vanjskih poslova RH i *Glasiu koncila*, tj. njegovom nekadašnjem uredniku Živku Kustiću, koji je, po rečima Lj. Štefan, prvi doprineo početku razotkrivanja istine o "polustoljetnoj tabu temi o SPC i Srbiji uopće u Drugom svetskom ratu". Autorka je ovaj svoj napis posvetila "besmrtnim vitezovima poginulim u domovinskom ratu".

Naime, u predgovoru Lj. Štefan kaže da se radi o zbirci dostupnih joj dokume-

nata o SPC i Srbiji u Drugom svetskom ratu, kojom ona čini pokušaj da se "odškrinu teška željezna vrata koja su 50 godina uspješno krila istinu". Pošto se sva dokumentacija, kako tvrdi autorka, dobro čuva van teritorija Hrvatske, a "povijest se ponavlja" tzv. "brutalna naofašistička srpska agresija na Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu – uz blagoslov SPC", ona je pristupila radu da bi dokazala "stoljetnju konstantu imperijalističke politike velikosrpskog pravoslavlja".

Ono što na prvi pogled pada u oči je neobična konceptijska sličnost sa zbirkom *Dokumenti o protivnarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, objavljenom u Zagrebu 1946. godine. Ali ne samo spoljašnji izgled, crne korice sa uokvirenom fotografijom patrijarha Pavla i nekoliko episkopa u svećanim odeždama, koncepcija, već i uvodno razmatranje nastalo iz pera nekadašnjeg novinara Željka Krušelja, nastoje da ostave asocijaciju o nečem mračnom i zlom. Krušelj kroz "istorijsku retrospektivu" pokušava da čitaoca ubedi u stav da je osnovna konstanta svetosavlja nacionalizam, srpski ekskluzivizam i velikodravlje, te da je SPC spremna na saradnju sa svim režimima, pa i sa fašističkim.

Sledi potom 19 poglavlja sa sledećim naslovima: Sveti Arhijerejski Sinod Srpske pravoslavne crkve i puč 27. ožujka 1941, Sveti arhijereji i njemački vojni